

BẢO TỒN VÀ PHÁT HUY NGHỆ THUẬT XÒE THÁI

TR.S. NGUYỄN MẠNH CHƯỜNG

BÀI VIẾT NÀY ĐỀ CẬP ĐẾN VẤN ĐỀ BẢO TỒN, PHÁT HUY NGHỆ THUẬT XÒE THÁI TRƯỚC SỰ BIẾN ĐỔI VỀ KHÔNG GIAN, MÔI TRƯỜNG TRÌNH DIỄN TẠI CÁC BẢN TÁI ĐỊNH CƯ THỦY ĐIỆN LAI CHÂU. ĐÂY LÀ NHỮNG VẤN ĐỀ ĐẶT RA ĐỐI VỚI CÔNG TÁC QUẢN LÝ DI SẢN, TRƯỚC BỐI CẢNH NGHỆ THUẬT XÒE THÁI ĐƯỢC CHỌN LÀM HỒ SƠ ĐỀ TRÌNH UNESCO GHI DANH VÀO DANH SÁCH DI SẢN VĂN HÓA PHI VẬT THỂ CẦN ĐƯỢC BẢO VỆ KHẨN CẤP.

Nhận diện không gian và môi trường trình diễn nghệ thuật xòe Thái

Xòe Thái là một loại hình nghệ thuật trình diễn dân gian độc đáo của đồng bào dân tộc Thái ở vùng Tây Bắc nói chung, tỉnh Lai Châu nói riêng. Theo các nhà nghiên cứu văn hóa dân gian, huyện Phong Thổ được coi là một trong những chiếc nôi hình thành, nuôi dưỡng nghệ thuật xòe Thái. Có thể khẳng định, nghệ thuật múa xòe đã trở thành nếp sinh hoạt văn hóa không thể thiếu của đồng bào dân tộc Thái ở tỉnh Lai Châu.

Xét về chiều kích không gian văn hóa thì 4 vùng của người Thái cư trú tập trung là Mường Thanh (Điện Biên), Mường Lò (Yên Bái), Mường Than (Lai Châu), Mường Tấc (Sơn La) được coi là vùng không gian của nghệ thuật xòe Thái vùng Tây Bắc. Đối với tỉnh Lai Châu, huyện Phong Thổ được coi là cái nôi hình thành và nuôi dưỡng nghệ thuật xòe Thái.

Theo ông Vương Vi Thọ (Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch tỉnh Lai Châu), đồng bào dân tộc Thái có nền văn nghệ dân gian vô cùng phong phú và đa dạng, tiêu biểu là nghệ thuật dân vũ. Hiện nay, một số nghệ nhân cao tuổi ở tỉnh Lai Châu còn lưu giữ được một số điệu múa xòe cổ như: Khóa hong lốt, Đin tiếng, Huổi co khếp, Ma kin chiêng, Phăng má hình, Phẫu chơng cang, Nằm nằm sẩy, Đôn đôn không, Pí bố phay... Tùy theo môi trường và không gian sinh hoạt văn hóa, tín ngưỡng mà các điệu múa có thể được trình diễn vào ngày tết Xíp xíp, lễ mừng cơm mới, mừng nhà mới, cúng giỗ Xên Bán, Xên Mường, sinh hoạt Hạp Khuống...

Trong môi trường và không gian sinh hoạt văn hóa cộng đồng, nghệ thuật múa xòe vòng hay còn gọi là "Khảm khen căn đin - tay trong tay" là điệu múa truyền thống phổ biến nhất thường được người dân tổ chức. Những người tham gia múa tay trong tay xếp đội hình múa thành vòng tròn, vòng xòe ban đầu hẹp và dần được mở rộng thành hai vòng hoặc ba vòng, nam nữ đứng xen kẽ nhau để xòe, các vòng tròn chuyển động ngược chiều nhau... Địa điểm tổ chức múa xòe vòng là những bãi đất rộng, hoặc những nơi sinh hoạt văn hóa cộng đồng.

Trong môi trường và không gian sinh hoạt tôn giáo, nghệ thuật dân vũ luôn giữ vị trí đặc biệt quan trọng trong đời sống tín ngưỡng bởi xã hội cổ truyền của đồng bào dân tộc Thái vốn hình thành và vận hành trên cơ sở nền tảng nông nghiệp trồng trọt, trong đó lúa gạo và trồng lúa nước chiếm vị trí chủ đạo. Trong đó phải kể đến một số điệu múa xòe nghi lễ tiêu biểu như: Xên mừng (cúng mừng), Xên bản (cúng bản), Xên hươn (cúng nhà), Pạt tông (cúng tuần). Trong nghi lễ, vũ công được coi là cầu nối giữa thế giới thần linh và thế giới trần tục, các điệu múa được sắp xếp theo một trình tự nhất định, gồm từ một đến ba động tác được múa đi múa lại. Điệu múa có thể kéo dài và kết thúc tùy thuộc vào không khí và sự dẫn dắt của một Then. Hầu hết các điệu múa trình diễn trong nghi lễ đều mang tính chất lễ thức.

Trong môi trường và không gian lễ hội, nghệ thuật múa xòe luôn giữ một vị trí đặc biệt quan trọng và là cầu nối với các thần linh. Chẳng hạn Lễ hội Xòe Chiêng ở huyện Than Uyên, Lễ hội Then Kín Pang... cúng dâng lễ vật cho những vị thần cai quản Mường trời của đồng bào dân tộc Thái vùng Tây Bắc.

Trong môi trường và không gian biểu diễn, nghệ thuật xòe Thái được coi là phương tiện giao tiếp, gắn kết mọi người trong cộng đồng và là sân chơi giải trí của người dân sau những ngày lao động vất vả. Các điệu múa xòe thường được đồng bào dân tộc Thái biểu diễn gồm: múa xòe khăn, múa xòe nón, múa xòe nhạc, múa xòe quạt, múa xòe sạp.

Với những đặc điểm như đã trình bày ở trên, có thể hiểu không gian và môi trường nghệ thuật xòe Thái bao gồm: 1/Vùng đất, đặc điểm cư trú, tập quán, tín ngưỡng, nét đặc trưng sinh hoạt văn hóa cộng đồng; 2/Giá trị nghệ thuật, yếu tố kỹ thuật múa, thể thức trình diễn; 3/Không gian trình diễn nghệ thuật múa xòe vừa mang yếu tố lịch đại, nhưng vừa có đặc điểm đồng đại. Do được hình thành và phát triển trong dân gian, nghệ thuật múa xòe của đồng bào dân tộc Thái không chỉ phản ánh trí tuệ, tài năng sáng tạo của con người mà nó còn có sức lan tỏa mạnh mẽ trong đời sống sinh hoạt văn hóa cộng đồng.

Vấn đề bảo tồn, phát huy nghệ thuật xòe Thái ở khu tái định cư

Di dân tái định cư mở ra những triển vọng mới góp phần nâng cao đời sống vật chất và tinh thần cho người dân, nhưng cũng đặt ra nhiều khó khăn thách thức trong việc gìn giữ các giá trị của di sản văn hóa truyền thống. Hiện nay, các huyện Tân Uyên, Than Uyên, Phong Thổ, Nậm Nhùn, huyện Tân Uyên còn lưu giữ được các điệu múa xòe cổ như: khám

khen (xòe cầm tay), phá xí (bỏ bốn), khám khăn mời lẩu (cầm khăn mời rượu), đốn hôn (điệu tiến, lùi), nhôm khăn (tung khăn), ôm lồm tốp mưa (vòng xòe vỗ tay)...

Tuy nhiên, vấn đề bảo tồn, thực hành nghệ thuật xòe Thái tại các thôn/bản tái định cư đang gặp phải những khó khăn, thách thức bởi quá trình biến đổi về môi trường, không gian sống đã tác động đến nhận thức của người dân, khiến một bộ phận sùng bái các giá trị văn hóa ngoài cộng đồng, thờ ơ với di sản văn hóa truyền thống dân tộc, dẫn đến nhiều điệu múa xòe cổ đang dần bị mai một, ít được thực hành trong cộng đồng.

Di dân tái định cư đã làm gia tăng mức độ xen kẽ giữa các dân tộc, tạo nên sự đa dạng bản sắc văn hóa, nhưng nó cũng tạo ra xu hướng đồng hóa tự nhiên về văn hóa, làm mai một văn hóa truyền thống. Việc lực lượng lao động đến từ các vùng miền khác nhau làm công nhân cho các nhà máy thủy điện Lai Châu, thủy điện Huội Quảng, thủy điện Bản Chát... đã tác động không nhỏ đến lối sống, phong tục tập quán, nét đặc trưng sinh hoạt văn hóa cư dân bản địa. Nhiều gia đình trẻ chịu ảnh hưởng của yếu tố văn hóa ngoại lai, xa rời văn hóa truyền thống dân tộc, trong đó có nghệ thuật xòe Thái...

Phần lớn khu tái định cư là di ven tại chỗ có địa hình dốc, đất ở và sản xuất nông nghiệp có địa hình bậc thang, diện tích nhỏ hơn nơi ở cũ... đã làm ảnh hưởng đến tập quán sản xuất nông nghiệp, dẫn đến nhiều hộ gia đình trẻ thoát ly khỏi địa phương đi làm ăn xa. Khi chất lượng đời sống không đảm bảo cũng đã tác động đến nhận thức của người dân đối với di sản văn hóa dân tộc. Bên cạnh đó, số lượng nghệ nhân am hiểu các điệu múa xòe cổ đang có chiều hướng suy giảm do tuổi cao sức yếu, hoặc đã mất, còn thế hệ trẻ chỉ chú trọng phát triển kinh tế, xa rời văn hóa truyền thống... đang là những khó khăn, thách thức trong việc gìn giữ, trao truyền vốn di sản quý báu cho thế hệ kế tiếp. Trong tương lai không xa, nếu không có cơ chế chính sách thỏa đáng thì loại hình nghệ

thuật dân vũ truyền thống có nguy cơ bị mai một, hoặc biến dạng là điều không thể tránh khỏi. Ngoài ra, vấn đề quy hoạch, phân bố vị trí các ngôi nhà trong tương quan với không gian thôn/bản tái định cư chưa phù hợp, thân thiện với môi trường, nhà ở không gần rừng, xa nguồn nước, kiến trúc nhà sàn mái tôn, cột bê tông, chia lô giống như phố ở miền xuôi... đã làm mai một nhiều phong tục, tập quán, nghi lễ truyền thống, các hoạt động văn hóa cộng đồng gắn với nghệ thuật dân vũ truyền thống.

Ông Lâm Văn Điện, nghệ nhân ưu tú ở xã Nậm Hàng, huyện Nậm Nhùn cho biết, về cơ bản nhiều điệu múa xòe cổ vẫn được lưu giữ trong cộng đồng, tuy nhiên do thay đổi môi trường sống từ nơi ở cũ đến nơi ở mới (khu tái định cư) đã làm ảnh hưởng phần nào đến đời sống sinh hoạt văn hóa. Chẳng hạn, trước đây đồng bào dân tộc Thái thường tổ chức múa xòe vòng ở bãi đất rộng, mọi người nắm tay nhau thành nhiều vòng tròn với số lượng người tham gia đông đảo, thì hiện nay mọi người tổ chức trong sân nhà văn hóa của thôn/bản với số lượng người tham gia hạn chế. Hoặc như trong lễ mừng nhà mới, những người đến dự hát chúc chủ nhà có nơi ở tốt, chủ nhà khiêm tốn đáp lại rằng nhà xập xệ, không chắc chắn; tức thì mọi người cùng nắm tay nhau vào múa vòng xòe, giảm chân thật mạnh để chứng minh nhà này rất chắc, nhiều người nhảy múa mà không bị sập, không bị nghiêng, thì hiện nay điệu múa trên ít được trình diễn bởi phần lớn nhà ở các hộ dân khu tái định cư được xây bằng bê tông kiên cố như dưới xuôi...

Bảo tồn, kế thừa và phát huy giá trị nghệ thuật xòe Thái là nhiệm vụ quan trọng

Thời gian qua tỉnh Lai Châu đã tích cực triển khai nhiều chương trình, dự án nằm trong “Quy hoạch phát triển sự nghiệp văn hóa tỉnh Lai Châu giai đoạn 2013 - 2020, định hướng đến 2030”, trong đó công tác bảo tồn, phát huy giá trị di sản văn hóa truyền thống nói chung, nghệ thuật xòe Thái nói riêng

đặc biệt được quan tâm. Tính đến nay, trên 90% thôn/bản tái định cư của đồng bào dân tộc Thái thành lập đội văn nghệ, đây là những "tổ chức" nòng cốt góp phần quan trọng gìn giữ nghệ thuật xòe Thái. Tuy nhiên, yếu tố kinh tế thị trường, vấn đề biến đổi môi trường và không gian sống đã tác động tiêu cực đến nhận thức, phong tục, tập quán, tín ngưỡng gắn với nghệ thuật dân vũ truyền thống. Từ những vấn đề đặt ra trong thực tiễn, chúng tôi đề xuất định hướng giải pháp - khuyến nghị như sau:

Về giải pháp

Nâng cao nhận thức của các cấp chính quyền từ trung ương xuống địa phương và nêu cao vai trò, trách nhiệm của cộng đồng trong việc bảo vệ, gìn giữ các giá trị di sản nghệ thuật xòe Thái trong đời sống. Tỉnh Lai Châu chỉ đạo các cấp chính quyền địa phương làm tốt công tác khuyến nông, hỗ trợ chuyển đổi nghề nghiệp đối với các hộ gia đình thiếu đất sản xuất, đặc biệt ưu tiên phát triển các ngành nghề thủ công truyền thống. Khi đời sống sinh kế ổn định thì người dân sẽ nâng cao nhận thức gìn giữ những giá trị di sản văn hóa của dân tộc.

Xây dựng bộ chỉ số đánh giá thực trạng đời sống kinh tế - xã hội, nghi lễ, tín ngưỡng gắn với nghệ thuật dân vũ tại thôn/bản tái định cư ở các huyện Tân Uyên, Thuận Uyên, Phong Thổ, Nậm Nhùn nhằm đánh giá sự tác động hai chiều đến loại hình nghệ thuật xòe Thái. Đồng thời, xây dựng cơ sở dữ liệu, số hóa dân ca, dân vũ, dân nhạc trong cộng đồng để có hướng bảo tồn, phát huy có hiệu quả trong đời sống

Xây dựng một số thôn/bản được quy hoạch, thiết kế theo hướng truyền thống của đồng bào dân tộc Thái, mà trong đó còn lưu giữ được những phong tục, tập quán, tín ngưỡng gắn bó mật thiết với nghệ thuật múa xòe. Đây là mô hình điểm để thu hút khách du lịch cộng đồng, hướng đến phát triển các sản phẩm du lịch đặc thù của địa phương, thân thiện môi trường, bảo tồn và phát huy những nét văn hóa đặc sắc của di sản xòe Thái.

Có chính sách xét tặng danh hiệu nghệ nhân ưu tú, nghệ nhân nhân dân cho các nghệ nhân có nhiều đóng góp sâu sắc, nghiên cứu và truyền dạy nghệ thuật múa xòe. Quan tâm đào tạo lớp trẻ có niềm đam mê, gắn bó lâu dài với nghệ thuật múa xòe. Rà soát, có chính sách đãi ngộ với những người có công lưu giữ, truyền dạy nghệ thuật múa xòe trong cộng đồng.

Khuyến khích các thầy cúng tiếp tục truyền nghề cho thành viên gia đình, nối nghiệp dòng họ làm nghề then và truyền dạy múa xòe trong gia đình; khuyến khích các nghệ nhân

Múa sạp. Ảnh: Trần Ngọc Thắng

dân gian trong cộng đồng sâu sắc, truyền dạy cho con cháu trong gia đình và thôn bản. Khuyến khích thành lập các câu lạc bộ nghệ thuật dân tộc nhằm thu hút thế hệ trẻ tham gia, góp phần nâng cao nhận thức, niềm đam mê đối với di sản văn hóa truyền thống của dân tộc mình.

Một số khuyến nghị

Đưa nghệ thuật xòe Thái vào chương trình ngoại khóa giảng dạy trong nhà trường nhằm bảo tồn loại hình nghệ thuật này một cách lâu dài, bền vững. Kiểm kê số lượng nghệ nhân, số lượng nhạc cụ sử dụng trong các điệu múa xòe, cách thức trình diễn nghệ thuật múa xòe tại các thôn/bản tái định cư để có kế hoạch bảo tồn và phát huy có hiệu quả trong đời sống.

Chú trọng giáo dục truyền thống lịch sử và truyền thống cách mạng cho nhân dân, đặc biệt là thế hệ trẻ. Thực hiện các hình thức tôn vinh các nghệ sĩ, nghệ nhân tiêu biểu và có cơ chế chính sách để các nghệ nhân phổ biến, truyền dạy nghề. Thực hiện tốt công tác xã hội hóa nhằm thu hút được đồng đảo

các tổ chức và cá nhân tham gia bảo vệ và phát huy giá trị di sản văn hóa.

Tuyên truyền, lồng ghép các chương trình thông tin lưu động, phổ biến đến đồng bào, đặc biệt là thế hệ trẻ nhằm nâng cao nhận thức trong việc bảo vệ, gìn giữ giá trị nghệ thuật dân ca, dân vũ, dân nhạc truyền thống của dân tộc.

Tổ chức định kỳ sự kiện văn hóa - thể thao gắn với cuộc thi nghệ thuật xòe Thái tại các khu tái định cư; khôi phục các môn thể thao truyền thống như môn tố má lẹ, ném còn và các trò chơi dân gian. Đây là cơ hội để chính quyền địa phương, ngành Văn hóa học hỏi, trao đổi kinh nghiệm về công tác bảo tồn, phát huy giá trị nghệ thuật dân ca, dân vũ, dân nhạc truyền thống. ■

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Ngô Đức Thịnh (2004), Văn hóa vùng và phân vùng văn hóa Việt Nam, NXB. Trẻ, tr.6-4.
2. <http://cdmuavn.edu.vn/>
3. Lâm Tô Lộc (1985), Xòe Thái.
4. Tài liệu múa xòe Thái Lai Châu của Viện Văn hóa Nghệ thuật Quốc gia Việt Nam.
5. Số liệu của phòng Văn hóa Thông tin các huyện: Phong Thổ, Tân Uyên, Thuận Uyên, Nậm Nhùn, năm 2019.
6. Số liệu nghệ thuật xòe Thái của nghệ nhân Điểu Văn Thuận, năm 2019...